

JANUSZ FIRLET, ZBIGNIEW PIANOWSKI

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W REJONIE PAŁACU KRÓLEWSKIEGO NA WAWELU W 1986 R.

Rok 1986 przyniósł dla Wawelu, a w tym także i dla archeologii wawelskiej, doniosłe zmiany organizacyjne¹. Nastąpiło duże ożywienie prac konserwatorskich, zwłaszcza jeżeli chodzi o roboty instalacyjne, związane z wykonywaniem najróżnorodniejszych wykopów ziemnych. Objęły one swym zasięgiem cały obszar wzgórza zamkowego. Ponadto Dział Archeologii Państwowych Zbiorów Sztuki kontynuował wykopaliska, prowadzone uprzednio przez Pracownię Archeologiczną b. Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego w rejonach przed północną elewacją pałacu oraz przy baszcie Sandomierskiej. Przedmiotem niniejszej realizacji będą rozpoznania dokonane w trzech rejonach sąsiadujących bezpośrednio z renesansową rezydencją królewską — na dziedzińcu Batorego, przed północną ścianą pałacu oraz na dziedzińcu Arkadowym.

Dziedziniec Batorego był przedmiotem penetracji badawczej ostatnio w roku 1983, kiedy to podczas robót konserwatorskich w jego północno-zachodniej części udało się wyodrębnić mury należące do romańskiego kościoła św. Gereona, a także zabezpieczono fragment muru przedromańskiego, odkrytego w 1970 r.² Okazję do kolejnych badań stworzyła koncepcja budowy dużego kanału przelazowego, przecinającego dziedziniec po osi N—S. Należało bowiem sprawdzić, czy możliwe będzie poszerzenie odcinka istniejącego już kolektora ceglanego w obrębie fundamentów renesansowej łaźni królewskiej (oraz romańskiego kościoła św. Gereona). Pierwszym etapem prac było odgruzowanie sklepienia tegoż kolektora oraz penetracja wąskiego korytarza łaźni, przebiegającego również po osi N—S. W tym przypadku chodziło o sprawdzenie, czy w obrębie korytarza zachował się mur fundamentowy filarów (lub kolumn) międzynawowych kościoła św. Gereona. Wynik eksploracji był zaskakujący. Ceglany kolektor okazał się o wiele starszy, niż przypuszczano (z XVIII w.), a w korytarzu łaźni stwierdzono brak murów fundamentowych, które można łączyć z bazyliką romańską. Natomiast na głębokości około 2,5 m od obecnego poziomu użytkowego dziedzińca niemal w całym wnętrzu korytarza wystąpił mur wykonany z łamanego wapienia (częściowo płytowego) spojonego zaprawą wapienno-piaskową, wykazujący miejscami podobieństwo do wątku *opus spicatum* (ryc. 1). Brak związku z założeniem architektonicznym kościoła romańskiego oraz fakt istnienia w tym rejonie śladów zabudowy przedromańskiej (choć o innych cechach technologicznych) zrodził podejrzenie, że odsłonięty fragment muru może należeć do budowli starszej od romańskiej świątyni. W tej sytuacji konieczne było poszerzenie obszaru badań, szczególnie w kierunku wschodnim, aż do ściany pałacu królewskiego. Decyzja Konserwatora Wawelu umożliwiła odgruzowanie rejonu wschodniego pomieszczenia łaźni. Odsłonięto więc powtórnie około pięciometrowy odcinek ściany bazyliki

¹ Od dnia 1 03 1986 Pracownia Archeologiczna b. Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu została włączona niemal w pełnym składzie osobowym do Działu Archeologii Państwowych Zbiorów Sztuki, kierowanego przez mgr. J. Niżnika.

² J. Firlet, Z. Pianowski, *Badania ratownicze na dziedzińcu Batorego na Wawelu w roku 1983. Problem zachodniej części bazyliki tzw. św. Gereona*, Spraw. Arch., t. 39: 1987, s. 243-249.

Ryc. 1. Kraków-Wawel. Dziedziniec Batorego. Wykop 1/86. Relikt muru przedromańskiego w korytarzu łaźni renesansowej

Fot. Jan Barcik

Bathory courtyard. Excavation trench 1/86. Relics of a pre-Romanesque wall in the corridor of Renaissance baths

romańskiej, zbadany już przez A. Szyszko-Bohusza w 1921 r. oraz potężny fundament, który wydawał się zalegać pod całym pomieszczeniem łaźni, jednakże w południowo-wschodnim narożu tego pomieszczenia istniała niewielka przestrzeń niezabudowana, gdzie można było prowadzić eksplorację do poziomów niższych. Była ona zasypana gruzem budowlanym, stwarzała wrażenie

przekopanej (1921 r.?). I znów na podobnej głębokości około 2,5 m wystąpił w tym miejscu mur wzniesiony głównie z łamanego wapienia, z dodatkiem piaskowca, o przewodzie kamieni płytowych. Zaprawa była nieco inna niż w korytarzu łaźni, zawierała większy procent brunatnego piasku, a w kilku miejscach stwierdzono wtręty zaprawy gipsowej, charakterystycznej, jak dotąd, jedynie dla obiektów przedromańskich wzniesionych na obszarze Krakowa. Mur był znacznie uszkodzony, wyrabowany przez wkop („badawczy” ?) do głębokości ponad 4 m. Zachował się jednak odcinek południowego lica tego muru oraz narożnik wewnętrzny, wskazujący, że budowla posiada rozwinięcie w kierunku południowym, poza obrębem renesansowej łaźni. W kierunku wschodnim mur wchodzi w ścianę pałacu królewskiego, kontynuując się zapewne na obszarze rezerwatu kościołów św. Gereona i św. Marii Egipcjanki, urządzonego w latach dwudziestych przez A. Szyszko-Bohusza.

W ostatnim etapie prac wykonanych w roku 1986 poddano dokładnym oględzinom wewnętrzną lico romańskiej ściany północnej kościoła św. Gereona i dokładnie na linii lizeny zewnętrznej, odkrytej w 1921 r.³, wypreparowano negatyw dolnej części kolumny, dźwigającej zapewne gurt sklepienia nawy bocznej kościoła (lub też arkadę łuku poprzecznego podtrzymującego strop). Około 3,5 m w kierunku zachodnim odkryto występ fundamentu tejże ściany do wewnątrz, wyznaczający – wraz ze wspomnianym negatywem kolumny – podział wewnętrzny części nawowej kościoła na trzy prostokątne przęsła. Tym samym uzyskano kolejne ważne elementy służące do coraz dokładniejszej rekonstrukcji świątyni romańskiej.

Z dotychczasowych badań prowadzonych w północnej części dziedzińca Batorego można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Pierwszymi budowlami kamiennymi na tym obszarze były obiekty przedromańskie, reprezentowane przez potężny fundament, obudowujący prostokątne „wnętrze”, odkryty w obrębie korytarza i wschodniego pomieszczenia łaźni renesansowej, oraz przez odcinek muru na zaprawie gipsowej, odkryty w roku 1970 pomiędzy narożem łaźni a zachodnią ścianą romańskiego kościoła św. Gereona. Budowle te pochodzą zapewne z początku XI w.

2. Najwcześniej około połowy XI w. rozpoczęto budowę bazyliki romańskiej, która objęła swym wnętrzem obiekty przedromańskie. Różnica poziomów użytkowych pomiędzy murem przedromańskim w NW partii dziedzińca a kościołem romańskim jest duża (około 1,5 m), a więc nie jest raczej możliwe współczesne funkcjonowanie obiektów przedromańskich i romańskiej świątyni.

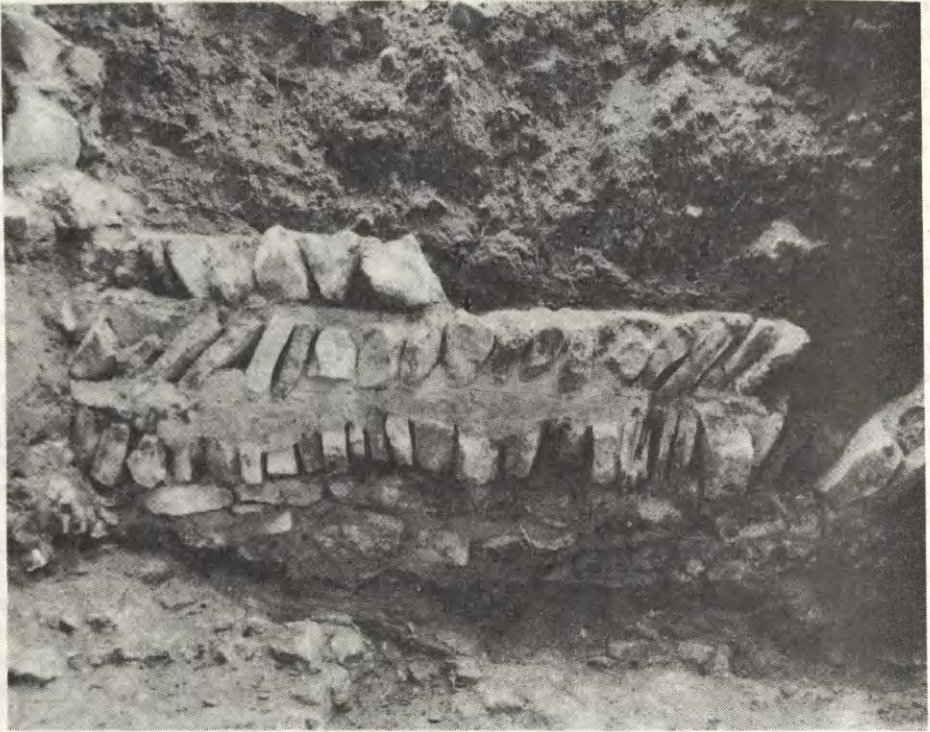
3. Kościół romański posiadał stosunkowo krótką część nawową, podzieloną na trzy prostokątne przęsła. Prawdopodobnie wydaje się przesklepienie przynajmniej naw bocznych świątyni. Teoria mówiąca, że kościół nie został ukończony⁴, wydaje się mało prawdopodobna.

4. Możliwe jest uzyskanie dalszych rozpoznań, dotyczących budowli przedromańskiej odkrytej w 1986 r., poprzez dalsze poszerzenie badań w kierunku południowym, wschodnim (pod pałacem królewskim) oraz zachodnim (pod „barokowym” kolektorem). Kontynuowanie prac jest przewidziane na rok 1987.

Przed północną elewacją pałacu królewskiego kontynuowano w roku 1986 badania weryfikacyjne rozpoznania A. Szyszko-Bohusza, dokonanych w roku 1921, dotyczących tzw. „sali o 24 słupach”, a szczególnie partii północno-zachodniej tego obiektu. Podczas prac instalacyjnych (ciąg teletechniczny) tuż przy portalu prowadzącym do piwnicy północnego skrzydła pałacu odsłonięto fundament jednego z filarów podtrzymujących sklepienie lub też strop „sali” (fundamenty dwu innych filarów odsłonięto powtórnie już w roku 1985). Następnie odkopano ponownie północno-zachodni narożnik „sali” oraz wewnętrzne (południowe) lico jej północnej ściany. Zachowana do dzisiaj część muru – to wyłącznie fundament, wykonany z łamanego wapienia, częściowo płytowego, układanego w wążku zbliżonym do *opus spicatum*. W pobliżu przejścia z pałacu na stok północny odsłonięto partię lica wykonanego głównie z kamieni płytkowych w

³ A. Szyszko-Bohusz, *Z dziejów romańskiego Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. 19: 1923, s. 4.

⁴ T. Szydłowski, *Pomniki architektury epoki piastowskiej*, Kraków 1928, s. 15-16.

Ryc. 2. Kraków-Wawel. Teren przed północną elewacją pałacu królewskiego. Wykop 16/85-86. Fragment wewnętrznego lica północnej ściany "sali o 24 słupach"

Fot. Jan Barcik

Area in front of the northern elevation of the royal palace. Excavation trench 16/85-86. Fragment of the inner face of the north wall of the „hall with 24 posts”

niemal klasycznym wątku *opus spicatum*⁵ (ryc. 2). Podobnie jak w części wschodniej obiektu, odsłoniętej w 1985 r., mury partii zachodniej posadowione są na skale, z tym że dolne partie fundamentów „filarów” wykonane są z drobnych kamieni bez użycia zaprawy. Udało się to stwierdzić w trzech przypadkach, oprócz bowiem wspomnianego wyżej filara, odsłoniętego podczas robót instalacyjnych, odkryto na zachód od niego jeszcze jeden znany A. Szyszko-Bohuszowi oraz nikłe resztki najniższej partii kolejnego, piątego filara, zniszczonego niemal całkowicie podczas budowy gotyckiego muru obronnego (obecnie północna ściana pałacu). Ten ostatni nie był rozpoznany w roku 1921. Zachowało się tylko jego północne lico do wysokości około 0,5 m nad powierzchnią skały, przylegające zaprawą do fundamentu gotyckiego. Rozmieszczenie fundamentów filarów oraz brak śladów podziału przestrzennego za pomocą murów poprzecznych prowadzi do wniosku, że rekonstrukcja A. Szyszko-Bohusza, zakładająca, iż „sala” była – przynajmniej w najniższej kondygnacji – budowlą jednoprzestrzenną, jest słuszna. Jeśli rzeczywiście filary były rozmieszczone tak regularnie we wnętrzu „sali”, jak to rekonstruował A. Szyszko-Bohusz, to mogło ich być istotnie 24. Trudno będzie o ostateczną odpowiedź na to

⁵ Było to miejsce badane (w węższym zakresie) przez A. Żakiego w roku 1950. Mur „sali” został na tym odcinku znacznie zniszczony po wykopaliskach A. Szyszko-Bohusza, podczas profilowania terenu.

pytanie, gdyż olbrzymia większość „sali” została zniszczona przez gotyckie i renesansowe piwnice północnego skrzydła pałacu, sięgające do powierzchni skały, a niekiedy nawet zagłębione w skałę.

Pomiędzy północną ścianą „sali” a fundamentem muru gotyckiego (północną ścianą pałacu) przebadano na niewielkim odcinku nawarstwienia wczesnośredniowieczne ocalałe po wykopaliskach z 1921 r. Składały się na nie m.in.: wewnętrzny skraj najstarszego wału obronnego oraz zalegające nad nim warstwy osadnicze z obiektami, o miąższości około 0,5 m. Materiał zabytkowy (ceramika) można wstępnie określić jako pochodzący z X w., nie zawiera bowiem elementów wyraźnie późniejszych, jak np. brzegi typu 29 wg K. Radwańskiego. Niewiele mówi on jednak o momencie budowy „sali o 24 słupach”, gdyż wykop z roku 1921 sięgnął znacznie poniżej poziomu użytkowego tej budowli. Na obecnym etapie badań, kierując się głównie wskazówkami stylistycznymi i technologicznymi zawartymi w murach, można orientacyjnie datować „salę o 24 słupach”, czyli główny budynek książęcego *palatium* wawelskiego, na około połowę XI w., nie wykluczając możliwości przesunięcia datowania na okres nieco późniejszy⁶.

W związku z nadzorem archeologicznym robót instalacyjnych na dziedzińcu Arkadowym pałacu królewskiego zarysował się problem dziedzińca wczesnośredniowiecznej rezydencji książęcej. Zabudowę kurii książęcej na Wawelu stanowił bowiem w XI-XII w. zespół obiektów, z których znamy obecnie: kościół św. Gereona (wraz z przedromańskimi „poprzednikami”), przedromańską budowlę czworokątną z korytarzykiem (*cellarium* ?), „salę o 24 słupach” (*palatium*) z przybudowaną od wschodu monumentalną klatką schodową (?), romańską wieżę obronną (tzw. „stołp”) oraz przedromańską, czteroapsydową rotundę NPMarii. Nie jest wykluczone, że pomiędzy tą rotundą a „stołpem” istniały jeszcze inne, nie rozpoznane dotąd zabudowania, a ponadto część zabudowy mogła być wykonana z drewna. Wydaje się, że owe budowle były skupione wokół dziedzińca o kształcie w przybliżeniu trójkątnym, którego poziom użytkowy – przynajmniej przez pewien okres – stanowiła wylewka zaprawy wapiennej na kamiennym podkładzie. Została ona zadokumentowana na dość dużym obszarze w północnej części dziedzińca Arkadowego już podczas badań w latach 1950-1952, następnie w roku 1969 w rejonie rampy prowadzącej przez piwnicę pałacową na stok północny⁷. W roku 1986 odsłonięto tę wylewkę powtórnie w rejonie wspomnianej rampy (około 4,5 m²) (ryc. 3) i nieco na wschód od niej (około 0,5 m²). Była ona poprzednio interpretowana przez S. Koziela jako powiązana z przedromańską budowlą czworokątną (tzw. „baptysterium”) bądź też jako późniejsza, nawarstwiająca się na resztki tejsze budowli⁸. Fakt, że występuje ona na rozległym obszarze (zachowana na ponad 100 m²) i nie jest ograniczona ani też poprzecinana resztkami murów, wydaje się wskazywać, iż mogła to być nawierzchnia dziedzińca rezydencji książęcej, podobna w swym charakterze do występującej na wiślickiej „regii” nawierzchni z zaprawy gipsowej⁹, a swą strukturą przypominająca poziomy użytkowe wnętrza budowli przedromańskich, jak np. rotundy przy tzw. bastionie Władysława IV na Wawelu, oraz romańskich, jak np. kościoła opackiego w Tyńcu¹⁰. W północno-zachodniej części

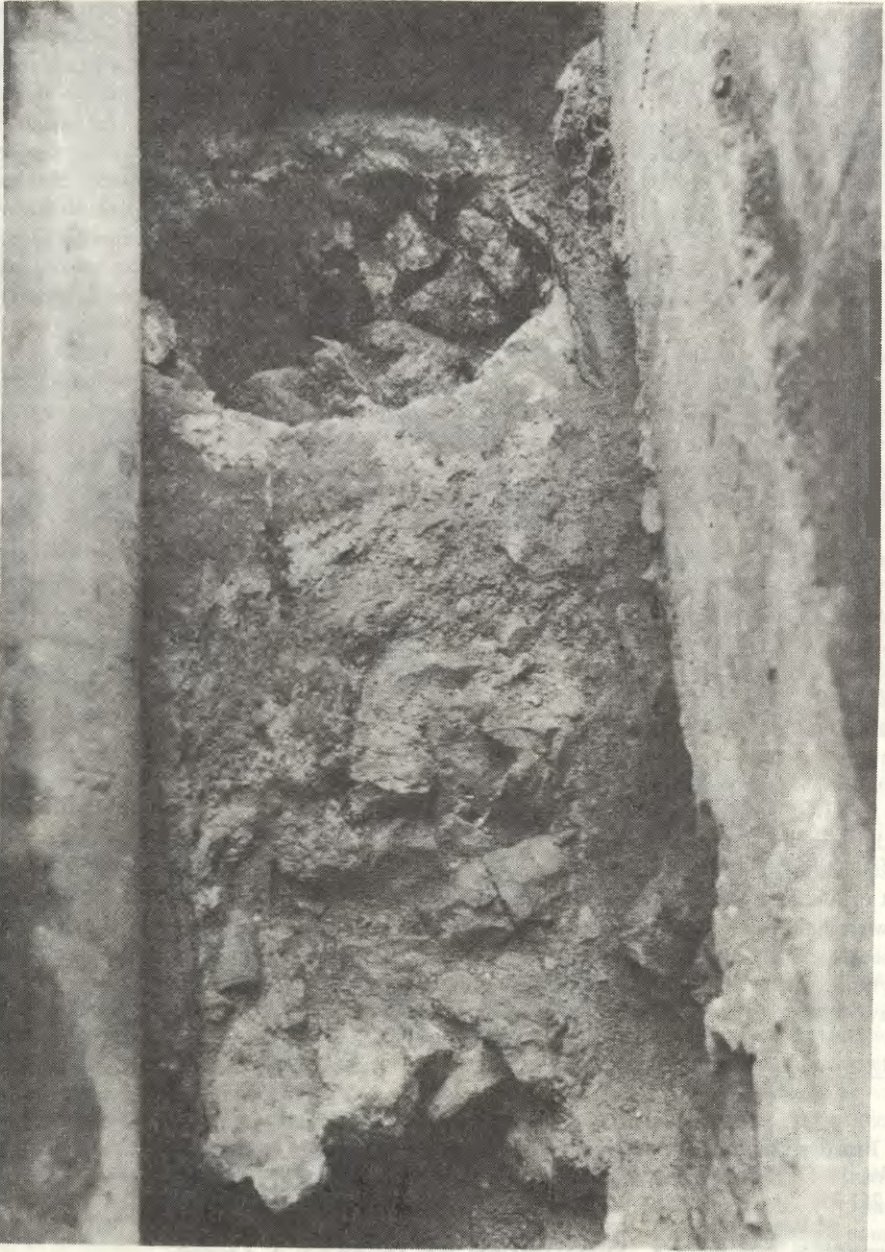
⁶ Z. Pianowski, *Z dziejów średniowiecznego Wawelu*, Kraków 1984, s. 69-71 oraz J. Firlet, Z. Pianowski, *Badania weryfikacyjne przed północną elewacją pałacu królewskiego na Wawelu w roku 1985. Problem wczesnośredniowiecznej rezydencji książęcej*, Spraw. Arch., t. 39: 1987, s. 251-259.

⁷ W latach 1950-1952 badania prowadził A. Żaki, natomiast w 1969 r. prace ratownicze prowadzone były przez K. Szuwarowskiego pod kierunkiem A. Żakiego.

⁸ S. Koziel, *Zagadnienie funkcji czworokątnej budowli przedromańskiej na Wawelu*, Spraw. PAN Kraków, lipiec-grudzień 1971, s. 352-354; tenże, *Próba nowej interpretacji wybranych elementów stratygrafii kulturowej w północnej części wawelskiego dziedzińca arkadowego*, Spraw. PAN Kraków, styczeń-czerwiec 1978, s. 19-20.

⁹ Nie publikowana praca magisterska T. Rodzińskiej-Choraży o zabudowie na „regii” wiślickiej, oparta na materiałach Z. Wartołowskiej.

¹⁰ J. Firlet, Z. Pianowski, *Odkrycie dwu wczesnośredniowiecznych kościołów w rejonie tzw. bastionu Władysława IV na Wawelu*, Spraw. Arch., t. 37: 1985, s. 157-158; K. Żurawska, *Romański kościół opactwa Benedyktynów w Tyńcu*, „Folia Historiae Artium”, t. 6/7: 1971, s. 70-73.

Ryc. 3. Kraków-Wawel. Działanie Arkadowy, część północna. Fragment wylwewki zaprawy na kamiennym podkładzie (nawierzchni dziedzińca rezydencji książęcej ?) z negatywem po słupie drewnianym

Fot. Jan Barcik

Arcaded courtyard, northern part. Fragment of a mortar layer on the stone backing (pavement of the courtyard of the prince's residence ?) with the imprint of a wooden post

dziedzińca Arkadowego (m. in. w otoczeniu przedromańskiej budowli czworokątnej) nawierzchnia ta została zniwelowana aż do powierzchni skały zapewne w okresie późnego średniowiecza. Natomiast w partii północno-wschodniej obniżała się, być może, wraz ze spadkiem skały i zapewne w XIII w. została kilkakrotnie podwyższona poprzez wysypywanie warstw destrukcji budowlanej. W późnym średniowieczu nawierzchnię z zaprawy zastąpiły poziomy z miału i tłucznia ceglano¹¹.

Dokonano także penetracji piwnicy pod południowo-wschodnim narożnikiem dziedzińca Arkadowego, powstałej w XVI w. w wyniku połączenia i przesklepienia dwu pomieszczeń piwnicznych czternastowiecznego pałacu królewskiego, wyburzonego później podczas renesansowej przebudowy rezydencji królewskiej. Piwnica ta była badana i częściowo zakonserwowana już w roku 1906.

Reasumując należy stwierdzić, że pomimo iż teren pałacu królewskiego i jego najbliższego otoczenia był badany od początku prac restauracyjnych (1880-1882, 1906-1921), należy w dalszym ciągu kontynuować prace archeologiczno-architektoniczne, zarówno weryfikacyjne, jak i w nowych punktach badawczych, każda bowiem kolejna penetracja przynosi nowe odkrycia i interpretacje, przybliżające nas do poznania rzeczywistego wyglądu średniowiecznej — a zwłaszcza wczesnośredniowiecznej — rezydencji monarszej na Wawelu, o której skromną wiadomość „pomiędzy wierszami” pozostawił jedynie Gall Anonim na kartach swej kroniki¹².

*Państwowe Zbiory Sztuki
na Wawelu*

JANUSZ FIRLET, ZBIGNIEW PIANOWSKI

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN THE REGION OF THE ROYAL PALACE AT WAWEL IN 1986

In 1986 archaeological investigations and survey were carried out in many points of Wawel: in the Bathory courtyard, in front of the north wall of the palace and on the palatial Arcaded Courtyard. Walls, possibly of a pre-Romanesque structure, preceding the Romanesque basilica dedicated to St Gereon, were uncovered within the Renaissance baths, pulled down in 1909, in the north-eastern corner of the Bathory Courtyard. So far two large fragments of the foundations and an inner corner of the feature have been uncovered. It is intended to continue the excavations in 1987.

The investigations conducted by S. Szyszko-Bohusz in front of the north wall of the royal palace in 1921 were checked. The features explored included the north-western part of the walls of the prince's palatium (so-called „hall with 24 posts”) and relics of a further three pillars supporting the vault or the ceiling of the lowest story of this building, dating from the mid-11th century or earlier.

Various usage levels have been uncovered in the palatial courtyard (within a small area). The earliest level, dating from the Early Middle Ages, was made of limestone mortar on a stone backing; it was followed by late medieval levels and by levels made of broken brick, dating probably from the 16th century. One of several cellars of the Gothic palace of Casimir the Great was investigated in the south-eastern part of the courtyard.

¹¹ Dokładniejsze wydatowanie wspomnianych poziomów wymaga przeprowadzenia badań weryfikacyjnych w północno-wschodnim narożu dziedzińca, gdzie podczas prac w latach 1950-1952 pozostawiono świadek archeologiczny.

¹² *Kronika Galla*, księga I, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. I, Lwów 1864, s. 421: „...In civitate Cracoviensi quadam die Largus Boleslavus ante palatium in curia residiebat, ibique tributa Ruthenorum aliorumque vectigalium in tapetis strata prospectabat...”.

